

Історія

УДК 94(477.87)"1938/1944"Фенцик

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.17224228>**Громадсько-політична діяльність Степана Фенцика в роки угорської
окупації Закарпаття (1938-1944)****Крупчинський Андрій Іванович,**Аспірант кафедри археології, етнології та культурології
Ужгородського національного університету (м. Ужгород)<https://orcid.org/0009-0009-9102-6081>**Прийнято: 17.09.2025 | Опубліковано: 29.09.2025**

***Анотація.** Стаття присвячена діяльності одного із найсуперечливіших політиків Закарпаття першої половини ХХ століття Степана Фенцика. Русофіл, фашист, політик, священик, композитор, журналіст – це не повний перелік активностей цієї одіозної фігури в історії Закарпаття. Проте головною метою статті є висвітлити його політичні та ідеологічні трансформації та напрямки діяльності в період угорської окупації 1938-1944 років. Зокрема, розглядається його колабораціоністська діяльність, як депутата чехословацького парламенту на користь Угорщини в кінці 1930-х років. Також у статті аналізується сфери інтересів політика, як депутата угорського парламенту, його національно-культурні орієнтири та місце в політичному житті краю. Окремо розглянуто чергову спробу, як греко-католицького священика, зайняти провідне місце у духовному житті краю. Важлива складова дослідження присвячена його профашистським та антисемітським поглядам та їх розвитку у досліджуваний період. Попри*

багатогранність інтересів та напрямків діяльності Степана Фенцика констатується переважно невдачі у більшості їх реалізації. Його намагання здобути автономію для регіону, зробити край центром профашистського русофільського (антирадянського) руху в Центральній Європі та зайняти посаду єпископа Мукачівської греко-католицької єпархії зазнали фіаско, а сам політик фактично став інструментом реалізації проугорських інтересів в регіоні. Водночас, попри позірну лояльність політика до Угорщини, констатується негативне ставлення до постаті Степана Фенцика з боку влади, а його діяльність зазнавала обмежень і трактувалася, як небезпечна та шкідлива для інтересів угорської держави в регіоні. Під кінець війни Степан Фенцик знову намагався залучитися підтримкою нової радянської влади, проте попри ці намагання був арештований і звинувачений у антирадянській та антинародній діяльності та за рішенням Закарпатського обласного суду був старчений у 1946 році.

Ключові слова: Степан Фенцик, колабораціонізм, Угорщина, фашизм, антисемітизм.

Stepan Fentsyk's public and political activities during the Hungarian occupation of Transcarpathia (1938-1944).

Andrii Krupchynskyi,

Postgraduate student at the Department of Archaeology, Ethnology and Cultural Studies of Uzhhorod National University, Uzhhorod,

<https://orcid.org/0009-0009-9102-6081>

Abstract. This article is devoted to the activities of one of the most controversial politicians of Transcarpathia in the first half of the 20th century, Stepan Fentsyk. Russophile, fascist, politician, priest, composer, journalist – this is not a complete

list of the activities of this odious figure in the history of Transcarpathia. However, the article's primary purpose is to highlight his political and ideological transformations and activities during the Hungarian occupation of 1938-1944. In particular, it examines his collaborationist activities as a member of the Czechoslovak parliament in favour of Hungary in the late 1930s. The article also analyses the politician's areas of interest as a member of the Hungarian parliament, his national and cultural orientations, and his place in the region's political life. A separate section examines his attempt, as a Greek Catholic priest, to take a leading role in the spiritual life of the region. An essential part of the study is devoted to his pro-fascist and anti-Semitic views and their development during the period under review. Despite the diversity of Stepan Fentsyk's interests and activities, most failed. His attempts to gain autonomy for the region, make it the centre of the pro-fascist Russophile (anti-Soviet) movement in Central Europe, and become bishop of the Mukachevo Greek Catholic diocese failed, and the politician himself effectively became a tool for promoting pro-Hungarian interests in the region. At the same time, despite the politician's apparent loyalty to Hungary, the authorities had a negative attitude towards Stepan Fentsyk, and his activities were restricted and interpreted as dangerous and harmful to the interests of the Hungarian state in the region. Towards the end of the war, Stepan Fentsyk again tried to enlist the support of the new Soviet authorities. Still, despite these efforts, he was arrested and charged with anti-Soviet and anti-people activities and, by the verdict of the Transcarpathian Regional Court, was executed in 1946.

Keywords: *Stepan Fentsyk, collaborationism, Hungary, fascism, anti-Semitism.*

Постановка проблеми. Окупація Підкарпатської Русі/Карпатської України 1938-1939 років стала результатом багаторічної ревізійністської політики Угорського королівства після Першої світової війни. Угорська політична еліта та значна частина суспільства вважали Тріанононську угоду

1920 року «національною катастрофою». Як результат, основною доктриною міжнародної політики Угорщини у міжвоєнний період став територіальний ревізіонізм. Для досягнення цієї мети використовувалися різні методи – від дипломатичних вимог на міжнародній арені до підтримки проугорських або опозиційних сил у державах, у складі яких опинилися угорські землі. Ключовим об'єктом такої політики стала Чехословацька республіка, до складу якої ввійшли землі колишньої Верхньої Угорщини (сучасного Закарпаття та Словаччини). На цих територіях залишилися значні угорські меншини, які в умовах демократичного режиму Чехословаччини мали можливість впливати на суспільно-політичне життя республіки. Крім того в епіцентрі уваги угорської влади перебували місцеві опозиційно налаштовані політичні діячі, яких вона щедро фінансувала для просування своїх інтересів. Серед таких був і закарпатський греко-католицький священник та громадсько-політичний діяч Степан Фенцик.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Після Другої світової війни нова радянська влада на Закарпатті арештувала Степана Фенцика та звинуватила його у колабораціонізмі та поширенні фашистських ідей. За рішенням суду Степан Фенцик був страчений у 1946 році. З огляду на це у радянський період його постать в історіографії розглядалася епізодично і переважно з характеристикою зрадника, фашиста та колаборанта без детального аналізу його діяльності. У 1978 році світ побачила монографія американського історика Павла-Роберта Магочі «Формування національної ідентичності: Підкарпатська Русь, 1848-1948» (перевидана і доповнена у 2021 році – *авт.*) [6], де діяльність Степана Фенцика вперше неупереджено вписано в контекст суспільно-політичних та культурних процесів краю першої половини XX століття. Зі здобуттям Україною незалежності відбувається переосмислення діяльності багатьох регіональних діячів першої половини XX століття. 24 лютого 1992 року рішенням президії Закарпатського обласного

суду, згідно зі ст. 1 Закону Української РСР «Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні» отця Степана Фенцика було реабілітовано. З огляду на його офіційну реабілітацію у церковних колах Степана Фенцика почали позиціонувати як одну із жертв радянського режиму за релігійними мотивами [2]. Водночас його громадсько-політична діяльність в роки угорської окупації істориками оцінювалась критично, хоч і не стала окремим об'єктом дослідження. Важливим джерелом вивчення постаті Степана Фенцика стала його кримінальна справа над якою працював закарпатський дослідник Омелян Довганич [3]. Попри певну заангажованість її матеріалів історик вдалося показати проугорську ревізіоністську політику Фенцика, а також окремі епізоди його діяльності в період угорської окупації. Частково характеристику політичної активності Степана Фенцика в умовах угорської окупації було вписано у дисертаційному дослідженні Романа Офіцинського «Політичне життя Закарпаття у складі Угорщини (1939-1944)» [8]. Істориком було висвітлено парламентську діяльність Фенцика, окремі епізоди його національних та ідеологічних переконань, а також зв'язки із місцевими та закордонними політичними групами. Важливими для нашого дослідження стали публікації Юрія Славіка. Історик вперше в історіографії осмислив постать Степана Фенцика в контексті його колабораціоністської діяльності на користь Угорщини в період 1938-1939 років [15]. Однак головний акцент у публікації стосувався діяльності очолюваної політиком так званої гвардії «чорнорубашечників», що стала одним із інструментів гібридної війни проти Карпатської України у цей час. Також дослідник у своїх публікаціях розглядав політичну діяльність С. Фенцика у чехословацьку добу [14] та прояви його антисемітської діяльності в роки угорської окупації [16]. Власне наше дослідження є продовженням вивчення громадсько-політичної діяльності Степана Фенцика в буремні 1930-1940-ві роки XX століття.

В основі науково-методологічного підходу дослідження лежать принципи об'єктивності, історизму, багатовекторності (багатофакторності) та системності. У структурі роботи застосовано проблемно-хронологічний метод.

Постановка завдань. Загалом історіографія порушеної нами проблеми є фрагментарною і розглядається переважно в контексті загальної ситуації на Закарпатті в роки Другої світової війни. Можемо констатувати, що постать Степана Фенцика, як громадсько-політичного діяча, так і не стала окремим об'єктом для дослідження. У цій статті пропонується розглянути наступні питання: еволюцію політичних та ідеологічних переконань Степана Фенцика протягом досліджуваного періоду; його політичну діяльність, як одного з лідерів русофільського руху та депутата угорського парламенту (1938-1944 рр.); відносини Степана Фенцика з угорською владою та його залучення до репресивної політики угорської влади в регіоні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Степан Фенцик – одна з найсуперечливіших постатей Закарпаття ХХ століття. Він був освіченим священиком, музикантом, культурним просвітителем і політичним діячем. Його амбіції бути лідером громадсько-політичного життя в регіоні та прагнення влади призводили до ряду політичних, ідеологічних та національних конвертацій. Будучи депутатом чехословацького парламенту у 1935–1938 рр. і попри багаторічні публічні заяви про відданість чехословацькій владі, наприкінці 1930-х розгорнув активну підривну діяльність, спрямовану на дестабілізацію політичної ситуації в регіоні та його приєднання до Угорського королівства. Така політична трансформація відбулася під впливом його іноземних кураторів з Угорщини та Польщі, багаторічним агентом впливу яких Степан Фенцик був у 1930-х роках.

Після першого Віденського арбітражу у листопаді 1938 року Фенцик залишається в Ужгороді, що відійшов до складу Угорщини і відкрито виступає за подальшу окупацію краю. Він був єдиним з числа міністрів колишнього

автономного уряду Підкарпатської Русі та одним із ключових політичних фігур регіону, яка відкрито підтримала повну окупацію краю Угорщиною. Цей факт робив його вигідним для угорської влади, оскільки в особі Фенцика Угорщина отримувала пропагандистський мотив для обґрунтування своєї подальшої експансіоністської політики. В підтримці Угорщини простежувався і особистий мотив Фенцика, який прагнув отримати привілейоване становище в політичному житті регіону та очолити місцеву автономію, яку обіцяла надати угорська влада. 10 листопада у супроводі своїх гвардійців «чорнорубашечників» Степан Фенцик урочисто зустрічав угорську армію в Мукачеві, а вже 11 листопада 1938 року в Будапешті мав зустріч із прем'єр-міністром Угорщини Бейлом Імреді, де обговорювався меморандум щодо надання регіону автономії у складі Угорщині. Тоді ж С. Фенцику було запропоновано стати депутатом угорського парламенту від Закарпаття. Як депутат Степан Фенцик працював членом економічного та культурного комітету. За свою роботу він отримував 1600 пенго за місяць [14].

В лютому 1939 року на запрошення угорської сторони С. Фенцик разом із штабом очолюваної ним гвардії «чорнорубашечників» та представниками карпаторуської громадськості здійснили масштабний візит до Будапешта, де були зустрінуті вищим політичним керівництвом держави. На урочистій зустрічі поблизу угорського парламенту Степан Фенцик закликав боротися за визволення «карпаторусского» народу та входження краю в лоно «тисячолітньої святостефанської корони». Даний візит активно використовувався угорською пропагандою для формування публічної думки про бажання всього населення Закарпаття приєднатися до угорської держави. Загалом, за чотири місяці, від листопада 1938 до березня 1939 року, Степан Фенцик розгорнув активну «просвітницьку» діяльність, що передбачала читання лекцій в різних містах Угорщини, в яких він «науково» обґрунтовував приєднання ще не окупованої території Карпатської України до Угорщини [15].

Крім цього, ще 16 листопада 1938 року Степаном Фенциком було подано угорській владі так званий «План визволення Карпатської Русі». Він передбачав вступ неформальних озброєних загонів під виглядом місцевих повстанців у населені пункти Карпатської України, що мало мати інформаційний розголос, як про заворушення місцевих жителів проти уряду Карпатської України та їх бажання приєднатися до Угорщини. Такий план, за підтримки угорської влади, Фенцик реалізовував до остаточної окупації Карпатської України у березні 1939 року [9].

Після березня 1939 року Степан Фенцик зі своїми соратниками розгортає активну інформаційну та політичну діяльність уже на окупованих територіях. У перші дні після вторгнення угорської армії Фенцик через свій друкований орган «Карпаторусскій голосъ» закликав жителів краю організовуватися у так звані «Русские Национальные Совѣты», які мали стати представницькими органами громад перед окупаційною адміністрацією, а також вивішувати російські триколори на всіх будинках та установах [13]. Проте така активність місцевих русофілів на чолі із С. Фенциком, попри їх лояльне ставлення та роботу по прилученню краю до складу Угорщини, була визнана шкідливою для угорських інтересів в регіоні. Владу тривожив надмірний панславізм, який декларували соратники Фенцика і він особисто. Це призвело до поступової заборони їх громадсько-політичної та військової діяльності, що владою обґрунтовувалося запровадженням військової адміністрації на окупованих територіях та розпуском всіх партій. 29 березня 1939 р. С. Фенцик підтвердив припинення діяльності своєї гвардії «чорнорубашечників», а його партія РНАП з часом була перейменована на «Угроруську національну партію» і, на відміну від свого лідера, в подальшому на політичній ниві нічим особливо не відзначилася [15].

Після окупації Карпатської України, як депутат угорського парламенту, Степан Фенцик реагував на перші кроки угорської влади на окупованих

територіях. Варто відмітити, що перші місяці діяльності військової адміністрації у регіоні призвели до важкого економічного становища та масових репресій проти різних категорій населення. Водночас звертаючись у своєму листі до прем'єр-міністра Пала Телекі Фенцик не протестував проти такої урядової політики, а як лояльний політик намагався підказати владі кроки для покращення становища місцевого населення та посилення іміджу угорської влади в регіоні. За його словами: *«Здобути Підкарпаття не було трудно, але його треба і удержати, і якраз тому я коротко вкажу на ті пункти, по яких треба поліпшити становище»*. Серед причин незадоволення місцевого населення Фенцик вказував на невизначену ситуацію із наданням автономії, обмеження в національно-культурному житті, жорстке ставлення військових та жандармів до простих людей, що призвело до масових втеч населення закордон. Писав і про помилки в управлінні регіоном, що здійснювалося переважно «службовцями з матірньої країни», коли місцеві кадри переводилися у глиб країни. Окремо відзначав невдалі кадрові рішення із середовища місцевих радників та вказував на економічні перетворення, які потрібно зробити для покращення ситуації [5]. Загалом лист був проникнутий лояльністю до Угорщини та бажанням продемонструвати своє широке розуміння ситуації в регіоні, що було важливо в контексті тогочасних політичних обговорень майбутнього краю у складі Угорщини.

Станом на 1939 у публічній дискусії місцевих політичних проугорських еліт найперше стояло питання автономії для регіону, що було однією з ключових обіцянок угорської влади напередодні окупації. Як і у період Чехословацької республіки основним політичним завданням для Степана Фенцика стало лобювання автономії для Закарпаття, не в останню чергу, з метою стати її очільником. Фенциківська газета «Карпаторусскій голосъ» відразу після окупації Карпатської України писала, що «угорське визволення» дуже швидко призведе до отримання довгоочікуваної автономії [7]. Багато

писалося про те, які мають бути перші кроки автономного уряду та майбутнього сойму (парламенту - *авт.*). Уже 31 березня 1939 року Степан Фенцик, як депутат парламенту, презентував угорській владі свій проект автономії краю під назвою «Конституція Карпаторуського воєводства». У ньому передбачалося створити в Будапешті міністерство у справах регіону, яке би стало представником краю у загальнодержавних справах. Фенцик пропонував скликати національні збори, що мали би вирішувати внутрішні справи автономії. Зокрема автономний законодавчий орган мав визначити герб, гімн та прапор «Карпаторуського воєводства», а також механізм взаємодії із центральним угорським урядом [11, с. 313-314]. Майбутній крайовий парламент мав складатися з 50 депутатів, 6 з яких мали увійти до угорського парламенту, як представники регіону.

У пропонованому проекті не були визначені територіальні межі цієї автономії, проте було вказано, що до її складу мають увійти міста Ужгород, Мукачево, Берегово та Сигіт. Загалом обговорювалася ідеальна територіальна модель «від Попрада до Марамороша». До компетенції автономного уряду також мали увійти керівництво усіма державними землями, шахтами, лісами, що разом із державними дотаціями мало забезпечити економічну основу автономії [8, с. 122-123]. Проте пропонований Фенциком проєкт угорською владою був сприйнятий критично. Він розцінювався занадто радикальним та небезпечним з точки зору державної безпеки, який з часом може призвести до сепаратистських тенденцій в середовищі місцевих карпатських русинів. Власне подібним оцінкам піддалися майже всі пропоновані різними політичними силами проєкти і як результат, регіон так і не отримав жодної політичної суб'єктності в системі Угорського королівства. З початком Другої світової війни та встановлення угорсько-радянського кордону питання автономії поступово відходять на другий план через небезпечне сусідство [6, с. 408]. Згодом таку тезу підхопив і Степан Фенцик, який був у числі трьох

підписантів (разом з Ю. Марина, О. Ільницький), так званого Маніфесту-звернення до угорської влади від імені депутатів угорського парламенту з Підкарпаття, в якому заявили, що «угро-русини» цілком задоволені угорським правлінням, і тому не домагаються жодної автономії чи створення якогось окремого автономного краю [10].

Ситуація навколо автономії краю красномовно засвідчує, що вся політична боротьба Степана Фенцика за її здобуття була мотивована переважно його особистими амбіціями. Також вона засвідчує тривалі проугорські політичні настрої самого політика. Якщо у чехословацький період питання автономії для Степана Фенцика було одним із найгостріших у взаємовідносинах із чехословацькою владою і призводило до постійної конфронтації із владою, то угорське відкидання прав на автономію фактично не призвело до відкритої опозиції владі з його боку. Ба більше, вже з початком німецько-радянської війни та вступом у неї Угорщини, Фенцик палко підтримував останню у боротьбі проти СРСР і виступав за тіснішу політичну і національну інтеграцію краю до складу Угорського королівства, обґрунтовуючи це географічними та історичними обставинами. До прикладу, у липні 1941 року в газеті «Kárpáti Híradó» в одній із своїх статей відкрито декларував відданість угорській державі, наголошуючи, що *«рутени (жителі Закарпаття – авт.) повинні вибрати одне з двох: або братерське співжиття зі Святостефанською короною, або залишити територію держави і відправитися до своєї колиски за Волгою»* [8, с. 124]. Подібна риторика простежувалася і наступного року у фенциківській газеті «Карпаторусскій голось». У своїй промові в парламенті, що була розміщена на шпальтах періодичного видання, Фенцик говорив про те, що Угорщина – це не держава національностей, а держава одного народу, в якій живуть і національні меншини, які хоч і розмовляють різними мовами, проте залишаються по-угорськи мислячими [12].

Політична діяльність Степана Фенцика в роки угорської окупації не мала тільки регіональний вимір, але й була орієнтована на міжнародну арену. Однією із його амбіцій було зайняти провідні позиції у міжнародному російському фашистському русі, який на той час об'єднував російських націоналістів поза Росією, від Китаю до Північної Америки. Головним орієнтиром для Фенцика стала організація «Російський фашистська партія» (згодом союз – *авт.*), з якою Фенцик налагоджував контакти з самого початку своєї політичної діяльності. Навіть назва другої фенциківської газети «Нашь Путь», що виходила з 1935 по 1938 рік, співпадала із назвою газети «Російської фашистської партії», що виходила у м. Харбін з 1933 року. Подібно харбінським фашистам партія Фенцика РНАП ще у 1930-х роках була єдиною політичною силою в регіоні, де була ухвалена партійна форма у вигляді чорної сорочки, штанів, кашкету та ременю, який мав оперізувати пояс та одне плече.

З жовтня 1938 року чорна форма стала атрибутом так званої гвардії «чорнорубашечників», створеної Фенциком в умовах пожвавлення політичної боротьби між українофілами та русофілами в період формування першого автономного уряду Підкарпатської Русі. Після Віденського арбітражу та входження південної частини до складу Угорщини, Фенцик, який залишився на угорському боці, з пропагандистською метою випустив плакат з своєю біографією та портретом іменуючи себе «вождем карпаторусских фашистов», а у січні 1939 року його було обрано почесним членом «Російського фашистського союзу» [14]

В умовах Угорського королівства профашистські погляди Степана Фенцика проявилися ще більше. За його словами, фашизм був новим, передовим і прогресивним явищем, яке мало замінити демократію, що себе вичерпала. Майбутнє Європи він вбачав у перемозі націоналізму над іудобільшовизмом, який за його словами гримувався під демократію, лібералізм та атеїзм [4]. З наближенням радянського кордону у вересні 1939 року, Фенцик

прагнув зробити Закарпаття центром фашистсько-білоемігрантської (антирадянської) пропаганди. З цією метою на своїй квартирі у Будапешті мав численні зустрічі із американськими та європейськими білоемігрантами високого рангу. Серед таких був і один із очільників європейської монархічної еміграції з Росії, молодший брат відомого генерала барона Врангеля [8, с. 120]. Степан Фенцик також вів активне листування із лідером європейської гілки російського фашистського союзу Борисом Тедлі.

Складовою фашистських поглядів Фенцика був антисемітизм. Ще у грудні 1938 року у своєму виступі в угорському парламенті висловлював підтримку урядовій антисемітській політиці і виступав за конфіскацію єврейського майна. [1, арк. 96]. У згадуваному вище листі до прем'єр-міністра Пала Телекі за липень 1939 року Степан Фенцик рекомендував владі чимшвидше впровадити антисемітське законодавство, зокрема передачу концесій та патентів на ведення промислів у християнські руки [5]. Особливо активно антиєврейською риторикою вирізнявся друкований орган Степана Фенцика – газета «Карпаторусській голось». У серпні 1939 р. у газеті констатувалося, що після заміни військової адміністрації влітку 1939 р., перегляд єврейських концесій в регіоні значно сповільнився, що суперечило чинному угорському законодавству. Багато статей було присвячено тому, як місцеві євреї уникали дії антисемітського законодавства, а також наголошувалося на тому, що євреї завжди жили за рахунок місцевих «угроросів» та заволоділи всіма їхніми багатствами, внаслідок чого більшість місцевих жителів жили в бідності. Ось тільки одна цитата із цих статей: *«Жи́ды являются наиболее состоятельным элементом на Подкарпатской территории... А угророссы в прямом смысле является рабом еврея, ибо работал на него, приносил ему свои трудовые деньги, плоды своего поля и огорода, свое масло, курь, гусей и пр. Угророссы все это растиль, холил, ухаживаль за нимъ, но пользу отъ этого имтъ исключительно еврей»* [16, с.

90-91]. Вже в період масових депортацій 1944 року, у газеті містилися багато публікацій, що висвітлювали хід створення гетто та депортації, обґрунтування таких дій з боку влади та заклики не допомагати євреям. Антисемітська риторика газети вирізняла її серед інших крайових газет, що очевидно було наслідком ідеологічних переконань її головного редактора Степана Фенцика.

Крім політичної діяльності в роки угорської окупації Степан Фенцик знову вирішив проявитися у духовній сфері. Після смерті єпископа Мукачівської греко-католицької єпархії Олександра Стойки (1942 р.) Фенцик їздив до Ватикану, де мав зустріч із Папою Пієм XII, на якій обговорював питання про обрання нового єпископа. На післявоєнних допитах Фенцик стверджував, що ця поїздка була його ініціативою, підтриманою місцевим русофільським активом. Мета поїздки полягала в тому, щоб переконати Папу призначити когось із проросійськи налаштованих священиків на протигагу кандидату каноніка О. Хіри, який розглядався як прихильник українофільської течії. Кандидатурою від русофілів та особисто від Степана Фенцика став молодий викладач Ужгородської духовної академії о. Теодор Ромжа. В результаті угорський уряд та Ватикан підтримав обрання єпископом Т. Ромжу, що, за словам Фенцика, стало наслідком його візиту [1, арк. 49-50]. Проте, історики небезпідставно вважають, що це була чергова спроба (перша була 1931 році після смерті єпископа П. Гебея – *авт.*) очолити Мукачівську греко-католицьку єпархію [8, с. 125; 17]. У 1943 році за нез'ясованих обставин Фенцик стає членом проурядової політичної сили «Партії угорського життя», проте перебував у її рядах тільки 5 місяців [1, арк. 236] Ймовірно такий політичний реверанс був зумовлений бажанням залучитися підтримкою угорської влади його кандидатури на вакантну посаду єпископа Мукачівської греко-католицької єпархії. З огляду на те, що на утвердження єпископа-ординарія для Мукачівської єпархії потрібна була згода угорської влади, така політична конвертація Степана Фенцика до проурядової партії виглядає

логічною. Проте його спроба зайняти провідне місце у духовному житті краю вчергове була невдалою. Очевидно, що святий престол не хотів бачити на єпископській кафедрі напередодні радянського вторгнення особу із непевним політичним минулим і, таким чином, надала перевагу аполітичному і молодому Т. Ромжі, який добре розбирався у релігійних справах в СРСР. Частково на це натякав на післявоєнних допитах і сам С. Фенцик [1, арк. 186].

Напередодні радянського вторгнення Степан Фенцик практично жодним чином не проявлявся у політичному житті краю. У жовтні 1944 року покидає Ужгород і переїжджає до Будапешту. Після нілашистського путчу у жовтні 1944 року опиняється в опозиції до нового режиму і до приходу Червоної армії перебуває на нелегальному становищі. З приходом радянських військ у Будапешт влаштувався перекладачем у радянському штабі. У березні 1945 р. С. Фенцика в Будапешті було арештовано радянською воєнною контррозвідкою СМЕРШ і етаповано в Ужгород. За результатом слідства був звинувачений у антинародній та антирадянській діяльності, колабораціонізмі з угорським режимом і за рішенням Закарпатського обласного суду був страчений 30 березня 1946 року [3].

Висновки. Степан Фенцик – складна історична постать: з одного боку, освітянин, священник і музикант, а з іншого – політик-радикал, агент, фашист і колаборант. Його оцінюють як приклад діяча, що переслідував власні амбіції та змінював лояльність залежно від коштів і обставин, водночас залишаючись впливовим у громадсько-політичному середовищі Закарпаття першої половини ХХ століття. Не ставши прем'єр-міністром Підкарпатської Русі та маючи напружені відносини із чехословацькою владою, у 1938-1939 роках підтримує угорську окупацію краю. Така політична конвертація не була миттєвою, а стала результатом його довготривалої агентурної роботи на користь Угорщини та Польщі. За лояльність до Угорщини та діяльність на її користь прагнув зайняти чільне місце у політичному житті краю. З цією метою

вимагав автономії для регіону, проект якої подав на розгляд угорського парламенту у березні 1939 року. Проте запропонований проект автономії, як і вся політична діяльність Фенцика угорською владою розглядалися небезпечними з точки зору державної безпеки. Надмірний панславизм та проросійські погляди політика, на думку угорської влади, могли призвести до сепаратистських тенденцій у регіоні. Під тиском угорців Степан Фенцик поступово трансформує свої політичні погляди – з радикальної боротьби за автономію до відкритої підтримки концепції «святостефанізму», що передбачала політичну, духовну та культурну єдність всіх народів Угорського королівства. Після 1941 року зосередився переважно на культурній та пропагандистській діяльності. Підтримував війну проти СРСР та антибільшовизм, розвивав зв'язки із міжнародними проросійськими фашистськими організаціями, виступав із антисемітськими заявами та за обмеження прав євреїв в економічному житті регіону, прагнув очолити Мукачівську греко-католицьку єпархію. Попри опозицію до нілашистського путчу в Угорщині та спробу налагодити зв'язки із радянськими органами безпеки, у березні 1945 року був арештований, звинувачений у колабораціонізмі та за рішенням суду страчений у 1946 році. Фактично вся його діяльність у досліджуваний період варіювалася між лояльністю до Будапешта і захистом локальних та особистих інтересів.

Дослідження постаті цього неординарного політика, як і місцевих еліт загалом, в подальшому дозволить краще зрозуміти механізми колаборації, особливості локальної політики та міжетнічних відносин на Закарпатті в роки Другої світової війни. Вивчення постаті С. Фенцика ставить питання про множинні політичні та національні ідентичності в регіоні першої половини ХХ століття та дозволяє на його прикладі простежити їх динаміку та особливості трансформацій.

Список використаної літератури:

1. Архів Управління Служби Безпеки України (АУСБУ) в Закарпатській області, ф. 7, спр. С-6014, т. 1. 288 арк.;
2. Бачинський І. Стефан Фенцик – істинний патріот нашого краю. 2015. URL: {HYPERLINK <https://bachynskyj.blogspot.com/2015/09/blog-post.html>} (дата звернення 12.07.2025).
3. Довганич О. Відкриті судові процеси над керівниками політичних партій А. Бродієм, С. Фенциком та їх спільниками, *Реабілітовані історією. Закарпатська область, книга перша*, Ужгород, 2003. С. 79-87.
4. Казак О. Русофильская интеллигенция в национально-культурной жизни Подкарпатской Руси (1939-1944). *Славянский альманах*. №1-2. 2015. С. 95-112. URL: {HYPERLINK <https://cyberleninka.ru/article/n/rusofilskaya-intelligentsiya-v-natsionalno-kulturnoy-zhizni-podkarpatskoy-rusi-1939-1944/viewer>} (дата звернення 12.07.2025).
5. Лист Фенцика прем'єр-міністру Угорщини про заходи щодо зміцнення угорської фашистської влади на Закарпатті. – липень 1939 р. *Шляхом Жовтня: збірник документів. – Т.V (1938-1944 р.)*. Ужгород: Карпати. 1967. С. 113-117.
6. Магочі П.-Р. Підкарпатська Русь: формування національної самосвідомості (1848-1948): монографія. Ужгород: вид-во Валерія Падяка, 2021. 768 с.
7. Манифестъ. *Карпаторусскій Голосъ*. 1939. 24 марта. С. 1.
8. Офіцинський Р. Політичний розвиток Закарпаття у складі Угорщини (1939-1944): монографія. Київ: Ін-т історії України НАН України. 1997. 244 с.
9. Пагіря. О. «Гібридна війна» Угорщини та Польщі проти Карпатської України у 1938-1939 рр. *Український визвольний рух*. Вип. № 21. 2016. С. 292-323. URL: {HYPERLINK

http://shron1.chtyvo.org.ua/Pahiria_Oleksandr/Hibrydna_viina_Uhorschyny_ta_Polschi_proty_Karpatskoi_Ukrainy_u_1938_1939_rr.pdf?fbclid=IwAR1OQo8vts6K1xCBiDmMHuPfPlzFYcIYEFRhT9siau5f52ph8qvYKzUmkQw (дата звернення: 12.07.2025).

10. Пекар А. Греко-католицька церква під час окупації Закарпаття (1939- 1944 рр.). *За українське Закарпаття*. Ужгород: Гражда, 1994. С. 150-164.
11. Пушкаш А. Цивілізація или варварство: Закарпаття 1918-1945: монографія. Москва: Изд-во «Европа», 2006. 546 с.
12. Рѣчь депутата д-ра Ст. А. Фенцика произнесенная въ парламентѣ 27 ноября 1942 года. *Карпаторусскій Голось*. 1942. 12 декабря. С. 2-5;
13. Создавайте Руск. Національные Совѣты. *Карпаторусскій Голось*. 1939. 24 марта. С. 3.
14. Славик Ю., Крупчинський А. Політична діяльність Степана Фенцика (1938-1939 рр.). *Вчені записки ТНУ імені В.І Вернадського. Серія: історичні науки*. Том 35 (74). 2024. С. 128-137.
15. Славик Ю. Структура та діяльність «Русской Национальной Гвардии Чернорубашечников» під проводом Степана Фенцика (1938-1939 рр.). *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія*. 2020. Вип.1 (42). С. 73-79.
16. Славик Ю. Шлях до Аушвіцу: Голокост на Закарпатті: монографія. Дніпро: Український інститут вивчення Голокосту «Ткума». 2017. 156 с.;
17. Фенич В. Церковна політика угорського уряду та національно-політична заангажованість греко-католицького і православного духовенства Закарпаття (березень 1939-жовтень 1944 рр.). *Carpatica-Karpatika*. Ужгород: Вид-во Ужгород. ун-ту. 2002. Вип. 20. С.61-103.